

Inleiding

“Laat honderd denkscholen opbloeien,
maar laat ze hun veronderstellingen
duidelijk vermelden”

Joan Robinson

In 2018 is het tweehonderd jaar geleden dat Karl Marx werd geboren. Marx heeft in belangrijke mate bijgedragen tot de ontwikkeling van de sociale wetenschappen, waar- bij zijn economische inzichten en theorieën nog steeds doorwerken. Anderzijds kennen die ook vele tegenstanders, en dikwijls zeer rabiate. Bovendien heeft de wetenschappe- lijke wereld niet stil gezeten. Tijd dus om de economische theorieën van Marx aan een hedendaagse evaluatie te onderwerpen.

Het marxistische economisch model is een coherent geheel van stellingen die op hun beurt gelanceerd worden vanuit een strikt aangehouden methodologie. Marx' bedoe- ling was om aan te tonen, vertrekkende van een op de Klassieke economen gebaseer- de arbeidswaardeleer, dat de winsten in het kapitalistisch systeem voortvloeien uit uitbuiting van de arbeidersklasse. Tevens voerde hij aan hoe de accumulatie van deze winsten leidt tot economische expansie van het hele economische systeem, maar ook bewees hij wat de grenzen van deze expansie zijn. Uit deze grenzen volgde dan onder meer een theorie die de economische conjunctuur verklaart en tegelijk aangeeft hoe over de economische cyclus de uitbuiting van de arbeidersklasse zich wijzigt. Ook wordt, aldus Marx, systematisch arbeidskracht in het productieproces vervangen door machines, wat om verschillende redenen, waarop we terugkomen, leidt tot een tenden- tiële daling van de winstvoet en mogelijk tot economische stagnatie op lange termijn.

De door Marx gehanteerde methodologie is die van een bouwer van een theoretisch economisch model, waarbij stapsgewijs de analyse wordt aangepast wanneer nieuwe elementen in het model worden geïntroduceerd. Zijn waardetheorie leverde hem de zogenaamde “waardewet” op, waarin wordt aangegeven hoe veranderingen (verho- gingen) in de arbeidsproductiviteit de waarde van de goederen wijzigt (vermindert), zodat de systematische introductie van nieuwe technologie die een verhoging van de arbeidsproductiviteit veroorzaakt, een geducht concurrentiewapen is en aan de basis van de dynamiek van het kapitalisme ligt. Hiermee belanden we weer bij de vervan- ging van arbeidskracht door machines ...

De auteur van deze regels is een academicus en econoom van vorming, oorspronkelijk zelfs in belangrijke mate gevormd door de marxistische economie, hierin geïntrodu- ceerd door niemand minder dan Ernest Mandel (1923-1995) en Leo Michielsens (1911- 1997), twee bijzonder erudiete en inspirerende leermeesters. Tevens is hij een links econoom, doordrongen van de hedendaagse macro-economie en wars van de rituele formules van wat door bepaalde exegeten en zelfverklaarde hogepriesters ten onrechte als marxistische economie wordt aangeduid. Dit maakt hem een evaluator die met sympathie, maar ook kritisch, evalueert. Veel van wat in de volgende bladzijden wordt geschreven, had hij reeds dertig jaar geleden ontwikkeld, zij het soms embryonaal en

niet gesystematiseerd. Pragmaticus en sociaal bewogen zijnde, richtte zijn aandacht zich sinds de jaren 1980 echter op de wereldwijde economische crisis en de sociale gevolgen van de economische globalisering, die hij met statistische analyse-instrumenten onderzocht.

Na dertig jaar hebben wij de draad met de marxistische economische theorie weer opgenomen. Artikels die wij jaren geleden publiceerden of samenstelden, werden daarbij opnieuw ter hand genomen als aanknopng en als start voor verdere reflectie. Met hernieuwde belangstelling wordt in de volgende bladzijden de economische theorie van Marx en een aantal van onze vroegere standpunten ter zake met een frisse blik herbekeken en tot hun logische consequentie verder gevoerd. We doen dit ook met een met de jaren opgebouwde wetenschappelijke ingesteldheid en integriteit, die toelaat dat een redenering en argumentatie haar eigen wetmatigheid en logische denklijn volgt, veeleer dan zodanig omgebogen te worden dat zij tot een reeds vooraf bepaalde uitkomst moet leiden.

Het economisch model dat Marx naliet, wordt in dit boek ten gronde geëvalueerd. Dit gebeurt niet vanuit een niet-marxistische bril. Integendeel, het model wordt vanuit zijn eigen logica, axioma's, veronderstellingen en implicaties onder de loep gehouden. Geregeld worden daarbij aanzetten vanuit het hedendaags economisch denken geleverd, die ons inziens bij integratie een verrijking voor de marxistische analyse kunnen vormen. Het boek richt zich dan ook tot het ruimere publiek van hen die geïnteresseerd zijn in Marx en zijn economische visies. Het publiek dat wij willen aanspreken, zal wellicht voor een deel uit economen of toekomstige economen bestaan. Aangezien de meesten onder hen in de neoklassieke economie zijn geschoold, zullen de uitgangspunten van Marx, evenals zijn methodologie, zijn redenering en zijn uitkomsten, veelal nieuw zijn. Een ander deel van ons lezerspubliek zal, naar wij hopen, ook niet-economen bevatten, die de economische theorieën van Marx in een "no non-sense" aanpak willen doorgronden en ook inzicht willen krijgen in hoe de economische erfenis die Marx naliet, aansluit bij bepaalde richtingen in het hedendaags economisch denken.

Het economisch model dat Marx hanteert, halen we uit *Das Kapital*. Het is een bewuste keuze om hiervoor niet de andere geschriften van Marx te raadplegen. De reden is dat we ons niet met tekstexegese willen bezig houden of de ontstaansgeschiedenis van de ideeën van Marx bestuderen. Het eerste deel van *Das Kapital* werd door Marx volledig voor publicatie klaargemaakt en in 1867 gepubliceerd, maar de twee volgende delen werden door Friedrich Engels na de dood van Marx op basis van zijn nagelaten nota's – hoewel eerder geschreven dan het eerste deel – voor publicatie geredigeerd. Het onafgewerkte manuscript van Marx' *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* dateert al van 1858, dus van voor deel 1 van *Das Kapital*, en de *Theorien über den Mehrwert*, dat dikwijls deel 4 van *Das Kapital* wordt genoemd, betreft nota's van Marx uit de periode 1861-1863 bij de lectuur van het werk van andere economen. De *Theorien* zijn een "sequel" op *Kritik der Politischen Ökonomie*, dat in 1859 werd gepubliceerd en waarvan het meeste in deel 1 van *Das Kapital* te vinden is. Wij beschouwen het in deze context ten zeerste ongepast om de lezer te vermoeien met discussies omtrent vroegere versies van delen van *Das Kapital* of van onafgewerkte geschriften van Marx, zij het met uitzondering van wat Friedrich Engels van Marx' nagelaten geschriften voor publicatie verzorgde.

Bij onze analyse en evaluatie hanteren wij systematisch een lineair productiemodel dat gebaseerd is op het baanbrekende werk van Piero Sraffa, András Bródy, Michio Morishima en anderen. Deze benadering staat intussen – zij het met een ietwat misleidende term – bekend als “analytisch marxisme”. Hoewel deze pioniers veertig jaar geleden hun werk publiceerden, is dergelijk model nog steeds het meest geschikte om de economische inzichten van Marx te analyseren en de logica ervan te begrijpen. Het grote voordeel van het hanteren van dit model is dat het de redenering van Marx en van onszelf in wiskunde vertaalt, wat veelal ondubbelzinnige antwoorden toelaat en ook inzicht geeft in het belang van al dan niet geëxpliciteerde veronderstellingen. We zullen echter moeten constateren dat dit model ook zijn nadelen heeft, want weinig geschikt om er sociaal-economische interacties en endogene economische dynamiek in te integreren. Voor dit aspect zijn wij eerder te rade gegaan bij de peetvaders van de neomarxistische economische theorie van de jaren veertig, vijftig en zestig van de vorige eeuw: voornamelijk Michał Kalecki, Josef Steindl, Joan Robinson, Paul Sweezy en Paul Baran. Waar wenselijk hebben wij ook naar recentere literatuur dienaangaande verwezen, maar veelal hebben wij dit tot het strikte minimum beperkt, teneinde te vermijden dat de lectuur van dit boek nodeloos zwaar zou worden. De vermelde neomarxisten hebben belangrijke inzichten en nuances aangevoerd, die de lezer moeten toelaten beter te appreciëren wat verder met Marx in combinatie met deze inzichten kan worden aangevangen, zonder dat de vele verdere recentere theoretische ontwikkelingen van anderen daarvoor moeten worden overlopen, laat staan becommentarieerd.

Het moet echter duidelijk zijn dat het geenszins onze bedoeling is een zoveelste marxistische of neomarxistische economische theorie te ontwikkelen. Ook niet wanneer we de recente economische crisis bekijken. Verschillende opinies uit marxistische en neomarxistische hoek komen aan bod. Hiermee bedoelen wij aan te geven hoe de economie van Marx doorwerkt in de verdere evolutie van het economisch denken. Voor onze evaluatie is dat ruimschoots voldoende. Niettemin ... Door het hanteren van het lineair productiemodel maken we hierop een uitzondering, zij het dat dit model nog aan nieuwe ontwikkelingen toe is.

Achtereenvolgens behandelen we in dit boek een aantal basisbegrippen. Waar dat voor een beter begrip van de argumentatie nodig of theoretisch verantwoord is, worden deze concepten met cijfervoorbeelden verduidelijkt. Aldus behandelen we in een eerste hoofdstuk de economische kringloop gebruik makende van de reproductieschema's uit *Das Kapital* en bekijken we de relatie hiervan met hedendaagse economische concepten. De reproductieschema's van Marx hebben een unieke plaats in de geschiedenis van het economisch denken als instrument dat toelaat de voor de reproductie van het economisch systeem nodige en te respecteren verhoudingen tussen de grote economische sectoren te onderzoeken.

In een tweede hoofdstuk komt de arbeidswaardeleer aan bod, waaruit belangrijke conclusies volgen over hoe in het kapitalisme winsten ontstaan en de gemiddelde winstvoet moet worden gedefinieerd. De arbeidswaardeleer is een kernstuk in de economische theorie van Marx, temeer daar ermee de analytische en historische relatie met de uitbuiting van de arbeidersklasse wordt gelegd.

Dit hoofdstuk wordt gevolgd door een derde over lange termijn economische ontwikke-

ling, de accumulatie van kapitaal en de economische groei, waarin het verband wordt gelegd met wat we vandaag de “effectieve vraag” noemen, maar wat in het marxistische jargon als het “meerwaarderealiseringsprobleem” wordt aangeduid. Daarna worden in het vierde hoofdstuk het concept van onproductieve arbeid – een dikwijls mis begrepen concept – geïntroduceerd en de theoretische implicaties ervan kritisch onderzocht. Dit vierde hoofdstuk is misschien voor een aantal lezers “een brug te ver” wegens de techniciteit van de gevoerde discussie, in welk geval zij het gewoon kunnen overslaan.

Zoals in het derde hoofdstuk wordt aangetoond, laat het lineair productiemodel ook toe de economische reproductie, accumulatie en economische groei te integreren. De marxistische economische theorie van de lange termijn ontwikkelingen van het kapitalisme benadrukt sterk de relatie tussen accumulatie van kapitaal, de beperkingen daarop en de invoering van technische veranderingen in de productieprocessen.¹ De relatie tussen kapitaalaccumulatie en technische verandering wordt in een vijfde hoofdstuk bekeken, waarbij we tevens de onmiddellijke impact van deze technische veranderingen op de winsten analyseren.

Nauw verbonden met het arbeidsbesparend karakter van de technische veranderingen, zijn de implicaties hiervan voor de gemiddelde winstvoet in een kapitalistische economie. De marxistische theorie van de tendentieel dalende winstvoet wordt op zijn merites beoordeeld in hoofdstuk 6, waarbij ook wordt ingegaan op de impact van een grotere mechanisatiegraad van de productieprocessen.

Hoofdstuk 7 behandelt vervolgens de krachten die inwerken op de meerwaardevoet, dit is – eenvoudig uitgedrukt – de verhouding tussen de winsten en de lonen. Deze verhouding wijzigt in de loop van de korte zowel als lange termijn voortdurend. We staan stil bij de manieren waarop en de redenen waarom dit gebeurt. Er wordt in dat hoofdstuk ook uitvoerig ingegaan op hoe volgens de neomarxistische redenering het aandeel van de winsten in het nationaal inkomen wordt bepaald door het oligopolistisch prijsvormingsgedrag van de ondernemingen, in wat het hedendaagse monopoliekapitalisme (of laatkapitalisme) wordt genoemd.

In Hoofdstuk 8 laten we de inzichten van Marx over de economische conjunctuur de revue passeren. Hoewel deze inzichten niet los kunnen worden gezien van de marxistische visie op de economische ontwikkeling op lange termijn, is het interessant de hedendaagse (sterk op Keynes gebaseerde) economische conjunctuurtheorie hiermee te vergelijken. Hetzelfde geldt voor de monetaire theorie die in *Das Kapital* wordt aangetroffen. Ondanks het feit dat deze als onafgewerkt moet worden beschouwd levert hij een degelijke illustratie van de open en innovatieve geest waarmee Marx trachtte het geld- en kredietwezen in zijn economische theorie te integreren.

Hoofdstuk 9 behandelt dan de rol van de rudimentaire onderconsumptietheorie uit *Das Kapital* en hoe deze verder is ontwikkeld door neomarxistische economen. Hierbij

¹ Wij hanteren de term technische verandering en technologische verandering dooreen. Technische veranderingen hoeven echter niet technologisch te zijn, want niet voortvloeiend uit uitvindingen. Technische verandering kan immers ook het gevolg zijn van wijzigingen in de organisatie van de productie, wijzigingen in de prijzen van inputs of outputs, en dergelijke.

belanden we ook bij theorieën over lange termijn golven in de accumulatie en in de rol die technologische innovaties hierbij spelen. Het probleem is echter dat we op basis van de periodiciteit van de golfbeweging in het verleden, vandaag al enige tijd opnieuw in een opgaande fase van een lange golf zouden moeten zitten die er niet schijnt aan te komen. Wat we wel in de afgelopen twintig jaar hebben meegemaakt, is de spectaculaire groei van de financiële sector, zodat we in Hoofdstuk 9 ook de neo-marxistische interpretatie van deze “financialisering” en het belang ervan bespreken.

In een tiende hoofdstuk maken wij dan de voorlopige balans op. Voorlopig, want wij hopen dat onze bedenkingen en evaluaties een discussie zullen stimuleren en staan open voor de inbreng en de bedenkingen van anderen. Hoe dan ook houdt dat hoofdstuk een pleidooi voor een integratie van vele hedendaagse inzichten en theorieën – tenminste waar verzoenbaar – in het marxistische economisch-theoretische model, zij het dat wij in de eerste plaats, zo niet louter, de post-keynesiaanse richting in het hedendaags economisch denken hiervoor relevant vinden.

Wat ons uiteindelijk bezighoudt zijn de vragen: weten we op basis van de marxistische economische theorie iets dat we nog niet op een of andere manier wisten? Of: de marxistische economische theorie biedt weliswaar een coherent model, maar valt dit model te rijmen met de hedendaagse realiteit en kunnen bouwstenen waar nodig worden vervangen? De filosofische en sociologische kern van het marxisme, zoals het historisch en dialectisch materialisme, de klassenmaatschappij en de definitie van sociale klassen, en dergelijke, worden in dit boek niet aangeraakt, omdat de auteur zich wetenschappelijk onvoldoende bevoegd acht om dit te evalueren. Bijgevolg wordt in onze evaluatie van de marxistische economische theorie vertrokken van het bestaan van bijvoorbeeld de arbeidersklasse en de kapitalistische klasse, zonder dat de inhoudelijke discussies hierover, of de definitie hiervan, worden aangegeven. Ook worden de kwesties van hoe economisch gedetermineerd de maatschappelijke ontwikkeling is, de relatie tussen de zogenaamde “onderbouw” en de maatschappelijke, politieke en culturele “bovenbouw”, niet aangeroerd. Ontegensprekelijk wordt hiermee de analyse grondig verschaald en verdwijnt de globale visie die het marxisme levert. Het is echter aan anderen om deze filosofische en sociologische aspecten onder de loep te nemen.

Het redeneren in termen van arbeiders en kapitalisten zal vele lezers vandaag behoorlijk uit de tijd lijken. En misschien is het dat ook. Toch is niet de naamgeving belangrijk. De meeste werknemers van vandaag zijn al lang niet louter industriearbeiders meer, laat staan dat zij proletariërs zouden zijn, die enkel hun kinderen (“proles”) bezitten. Maar met hun arbeid wordt alles geproduceerd wat genoegzaam het nationaal product wordt genoemd. En waar zijn de kapitalisten van weleer? Zij beslissen over wat en hoe zal worden geproduceerd, zodat hun winsten maximaal zijn. Zeker, er zijn nog heel wat ondernemingen in handen van de private kapitaalbezitters. Daar is het duidelijk wie de kapitalist is. Maar bij zo goed als alle grote ondernemingen, is het aandelenkapitaal verspreid en trekken enkelen aan de touwtjes: enkele rijke families, de CEO, al dan niet met leden van het directiecomité ... Zij ontvangen de adembenemende bonussen, waar de laatste tijd zo veel om te doen is, en/of aandelenpakketten bovenop hun riant salaris. Dát zijn de grote vissen, de grote kapitalisten. Dus laat ons Marx en zijn economische theorie ter wille zijn en het verder over arbeiders en kapitalisten hebben.

De kern van de redenering die Marx opzet en die wij verder onderzoeken en evalueren, is dan, kort samengevat, de volgende:

1. de arbeiders produceren met productiemiddelen die toebehoren aan de kapitalisten;
2. alles wat aan waarde wordt geproduceerd, wordt door arbeid geproduceerd;
3. de arbeiders produceren meer waarde – de meerwaarde – dan zij, volgens de maatschappelijke norm, aan vergoeding voor hun arbeid – hun loon – ontvangen;
4. wat de arbeiders meer produceren dan wat ze ontvangen is een surplus dat – na aftrek van het onderhoud van onder meer het staatsapparaat – als winst naar de kapitalisten gaat.

Dit is een theoretische redenering vanuit een economisch model, dat we verder in dit boek exploreren en evalueren. Natuurlijk is de realiteit complexer dan dat. Het bovenstaande is gebaseerd op een model, dat per definitie vereenvoudigt op basis van veronderstellingen. Bovendien heeft Marx een voor zijn tijd indrukwekkende poging ondernomen om zijn model dynamisch te maken, en wel als volgt:

1. de individuele kapitalisten en de kapitalisten als groep – de kapitalistische klasse – hebben een ongebreidelde winst- en accumulatiehonger;
2. de winsthonger wordt zo veel mogelijk gestild door de meerwaarde te maximeren;
3. het drukken van het aandeel van de lonen is daarbij het voornaamste instrument;
4. het drukken van de lonen heeft voor gevolg dat er in het kapitalisme steeds een tendens tot onderconsumptie en overproductie – een tekort aan effectieve vraag, zouden we vandaag zeggen – werkt;
5. door de lonen te drukken en arbeid door productiemiddelen te vervangen – het mechaniseren van de productie – daalt op lange termijn proportioneel de meerwaarde;
6. door de proportionele daling van de meerwaarde en winsten, werkt er een tendens tot daling van de winstvoet.

Men zal opmerken dat de veronderstellingen, werking en voorspellingen van het economische model dat Marx formuleert, behoorlijk subversief zijn. Toch bouwde hij gewoon verder op de redenering van de Klassieke economen, voornamelijk Adam Smith (1723-1790), en meer nog David Ricardo (1772-1822). Geen wonder dat de economen na Marx, veelal komend uit de heersende klasse of de middenklassen van de maatschappij, zich kosten noch moeite hebben bespaard om het marxistische model onderuit te halen. Vooral inzake de oorsprong van de waarde van goederen en diensten, en inzake de oorsprong van de winsten, werden door de “neoklassieke” economen ingenieuze alternatieven uitgewerkt. Terwijl bij Ricardo en Marx de productiemiddelen terug te brengen zijn tot “gekristalliseerde arbeid” – dit wil zeggen ook geproduceerd worden – en samen met arbeid worden ingezet, is bij de “neoklassieken” het “kapitaal” een aparte productiefactor, waarvan het daardoor geproduceerde product als vergoeding voor de inzet van het kapitaal de ondernemer toekomt (naar analogie met het loon dat de productiefactor arbeid toekomt). Door een steeds sterkere toepassing van wiskundige analyse in de neoklassieke economie kreeg die steeds meer wetenschappelijke en academische status, tot ook de marxistische economische theorie in een wiskundig manipuleerbaar model kon worden gegoten. Dit is het lineair productiemodel dat eerst schoorvoetend en nadien met steeds meer succes in de jaren zestig en

de volgende decennia werd ontwikkeld en dat ook wij in dit boek hanteren.

Het zij herhaald: een wiskundige benadering zoals deze die we in de volgende bladzijden aanhangen, laat een rigoureuze argumentatie en bewijsvoering toe, die anders onmogelijk zou zijn. De tegenzijde van deze medaille is wellicht een dikwijls abstracte redenering. Wij hebben daarom ook getracht de wiskundige redenering te illustreren met cijfervoorbeelden. De lezer wordt gevraagd om deze zoveel als mogelijk te volgen. Wellicht voorzien van een aangescherpt potlood en een blocnote...

Tot slot is nog een kleine waarschuwing op zijn plaats. In dit traktaat onderzoeken we de kern van de marxistische economische theorie, zoals boven samengevat. Wij identificeren deze theorie hier louter met deze van Karl Marx en voelen ons niet geroepen om de economische theorieën van zijn vele volgelingen te evalueren. Dit heeft voor gevolg dat heel wat ontwikkelingen in deze theorie na Marx meestal buiten beschouwing blijven.

Zo zal de lezer merken dat we doorgaans weinig of geen aandacht besteden aan het geldfenomeen, behalve in Hoofdstuk 8. De reden is eenvoudig: de basistheorie van Marx kan het gemakkelijkst met verwaarlozing van geld worden uitgelegd. Hoewel we zullen zien dat de monetaire inzichten van Marx zeer hedendaags – en zelfs keynesiaans – lijken, is er een gapende kloof te overbruggen met de hedendaagse post-keynesiaanse economische theorie.

Om een andere reden gaan we niet in op de monopolisering van het kapitalisme. Hoewel Marx aandacht besteedde aan wat hij de concentratie en centralisatie van kapitaal noemde, is dit vooral in de marxistische economische theorie na hem onderzocht. Vandaar ... Ook de marxistisch en neomarxistisch geïnspireerde theorieën over het imperialisme of over de onderontwikkeling komen in dit boek niet aan bod. Bovendien zou een behandeling van deze theorieën haaks staan op de economisch-modelmatige benadering die we zo veel als mogelijk zullen hanteren. Uiteraard betekent zulks een verder “reductionisme”, dat misschien sommige lezers zal teleurstellen.

Tevens hebben wij geregeld – en waar relevant – naar ons eigen eerder onderzoek verwezen. Dit is niet om de lezer te overbluffen met vermeende eruditie, maar wel om aan te geven in welke mate bouwstenen van bepaalde van onze vroegere publicaties zich passen in de evaluatie en herdenking die in de volgende bladzijden wordt aangetoond. Dit boek is uiteindelijk ook het resultaat van onze eigen zoektocht. De verwijzingen naar onze vroegere publicaties zijn onze persoonlijke wegmarkeringen.

Bij het schrijven en herwerken van dit boek in manuscriptvorm hebben wij mogen rekenen op de zeer gewaardeerde hulp van enkele goede collega's en vrienden. Zo introduceerde Geert Molenberghs ons in het wiskundig software pakket R dat ons heel wat tijd en rekenwerk bespaarde bij het oplossen van de vele stelsels van lineaire vergelijkingen die onze cijfervoorbeelden noodzakelijk maakten. Hoewel aanvankelijk nog geconfronteerd met enkele valkuilen, konden wij steeds op hem een beroep doen om weer overeind te klauteren. Glenn Rayp, Michel Dumont en Henry van Maasakker lazen diverse hoofdstukken en gaven hun commentaar. Bovendien speelden ze ons allerlei relevante literatuur door, die wij vervolgens in de teksten konden integreren. Het spreekt vanzelf dat wij voor deze geboden hulp en de commentaren, die zonder

twijfel de helderheid van het verhaal hebben vergroot, nog afgezien van dat fouten konden worden weggewerkt, bijzondere dank zijn verschuldigd. Ook spreekt het vanzelf dat wat nog aan fouten en verwarring in de volgende bladzijden rest, louter aan onszelf is te wijten.